

TRECUTUL CA PREZENT ȘI PREZENTUL CA TRECUT ÎN ROMÂNIA POST-TOTALITARĂ

Ovidiu Pecican

1. Nevoia de sinteze istorice ca expresie a nevoii de renovare discursivă și metodologică în România anilor '90

La Salonul Național de Carte de la Cluj, ediția 1998, au fost premiate două cărți de istorie. Una era sinteza de *Istoria românilor* semnată de cinci istorici renumiți – trei români, doi străini¹ -, și premiul venea să consacre o semnificativă tentativă practică de a elabora o nouă viziune asupra subiectului. Cealaltă aparținea lui Alexandru Zub și era o reflecție cu privire la modificările discursului istoriografic autohton în perioada tranziției². Aproape în același timp, juriul ASPRO acorda unul dintre premiile asociației cărții lui Lucian Boia despre miturile noastre istoriografice. Faptul că două jurii literare premiază cele trei cărți pomenite aici semnifică, cred, un reviriment pe care cartea de istorie îl cunoaște după câțiva ani de tatonări și ezitări. Vreme de cincizeci de ani scriitorii au fost conștiințele prin excelență neînregimentate ale națiunii, istoria și disciplinele socio-umane lăsându-se în mare măsură înregimentate. Pe de altă parte, e important de observat că triada de titluri avută în vedere răspunde unei nevoi acute a societății românești de renovare a viziunii asupra trecutului nostru. Ceea ce salutau deci scriitorii era tentativa de a demonta mecanismele unui discurs istoric poate depășit, poate redundant, poate chiar valid, dar în orice caz rigid, închisat în propria, unică, viziune. Încercarea de a regândi faptele de odinioară prin prisma altor achiziții conceptuale, de a descifra alte înțelesuri, de a muta unghiul investigației, toate acestea sînt semnalate, pîndite cu interes și întîmpinate cu entuziasm de publicul interesat de evoluția unei discipline mereu prestigioase la noi.

Ele survin într-un peisaj de specialitate deja modificat de cîteva apariții autohtone (sintezele lui Vlad Georgescu și Florin Constantiniu, de pildă) și străine (sintezele lui Keith Hitchins și Catherine Durandin) și

relativizează salutar maniera pînă nu demult monologală a reconstituirii realităților apuse.

2. Mari absențe: metaistoria și antropologia culturală

Cu toate acestea, suntem încă departe de a fi recuperat pe toate dimensiunile întârzierea în care istoriografia română multă vreme s-a plasat. Rămînem deocamdată pe mai departe tributari modelelor puse în joc de istoriografia franceză – în special de istoricii școlii *Analelor* -, iar dezbateră teoretică, elaborarea unor modele epistemologice noi, pe baza unor sugestii venite din mai multe direcții, cu îndrăzneala cognitivă și, în același timp, cu un instrumentar înnoit prin frecventarea altor discipline, încă nu s-a produs. Cu doar două numere în urmă, revista americană *History and Theory* închina un grupaj substanțial de texte unui remarcabil gînditor din perimetrul istoriei: Hayden White. În România nimeni nu a dedicat încă, fie și cîte o simplă recenzie, celor două lucrări ale sale fundamentale, *Metahistory* și *The Form of the Content* – apărute cu trei, respectiv două decenii în urmă -, ca să nu mai pomenesc celelalte eseuri publicate de ilustrul teoretician. Și e cu atît mai regretabil că s-a întîmplat astfel, cu cît *Metaistoria* lui Hayden White a adus istoriografiei servicii de tipul și calitatea celor pe care, la rîndul său, *Mimesis*-ul lui Auerbach le aducea literaturii.

O altă direcție fertilă de cercetare, cea ale cărei prime beneficii le aducea în România Claude Levy-Strauss, rămîne explorată - destul de superficial - doar pe latura structuralistă, nu și pe cea antropologică. Odată moda structuralismului trecută, puntea așezată de el a rămas suspendată în gol. Aceasta deși de atunci încoace, antropologia culturală a făcut pași semnificativi înainte, adueînd importante sugestii metodologice și achiziții factice la îndemîna istoricilor. Nimeni nu și-a propus, de pildă, încă să investigheze sistematic “formele și conținuturile identitare (discursurile, ideologiile, miturile, ritualurile, ca forme culturale și ca acțiuni simbolice producătoare de sensuri), prin care politicile identitare construiesc realitatea socială și însăși identitatea actorilor implicați în aceste politici, constituite și constitutive prin praxismul social”³. La fel, paradigma simbolică în analiza politicului, așa cum o concepeau Charles D. Elder și Roger W. Cobb, se poate aplica într-o manieră convingătoare și trecutului, nu doar prezentului. După Elder și Cobb, realitatea e construită social, de-a lungul agregării ei fiind generate

multe simboluri. Considerate de colectivitate drept semnificative, fiind împărtășite de membrii comunității, simbolurile respective devin elementele caracteristice ale culturii politice. Actorii sociali individuali ori colectivi le utilizează ca “obiecte” asociate anumitor mituri ori convenții, situându-se unii față de alții prin intermediul lor⁴. Abordarea politicului dintr-o perspectivă simbolică face posibilă reconstituirea “instrumentelor” (a simbolurilor) prin care, într-o societate, indivizii se raportează la politic, și invers”⁵.

Perspectiva simbolică în antropologia culturală presupune interesul pentru modalitățile prin care luptele pentru putere se reprezintă și se derulează prin confruntări culturale. Studiile care urmează surpind această dimensiune, dând la iveală rolul esențial jucat în modelarea realităților din spațiul românesc mituri precum cel al originii troiene și al celei romane a românilor, mitul originii țîlhărești, ca și poziționarea cruciaților, vlahilor, bulgarilor și cumaniilor, a maghiarilor și românilor prin intermediul acestor construcții simbolice.

Din aceeași direcție de investigație antropologică provine și Clifford Geertz, care definește conceptul de ideologie într-o viziune care îl face util și legitimează utilizarea lui și în câmpul istoriei politice medievale. Înțelegînd prin cultură sistemul sensurilor formate istoricește, care orientează ființa umană, Geertz vede în ideologie un sistem cultural, anume sistemul simbolurilor interactive, al categoriilor, al semnificațiilor, un rol esențial revenind în acest context analizei procesului de simbolizare. El observă că ideologiile formale apar atunci și acolo unde regulile tradiționale, care modelau comportamentul și gîndirea oamenilor, își pierd valabilitatea. În aceste momente de criză a tradiției sistemul politic nu mai poate fi organizat și controlat în mod direct prin tradițiile moștenite, tocmai pentru că ele nu mai sînt acceptate ca valabile și evidente. Ideologia trasează hărțile realității sociale problematice, asigură o viziune acceptabilă despre un scop colectiv și asigură forța morală necesară convingerii, mobilizării oamenilor în raport cu aceasta. În acest sens, ideologia definește realitatea socială într-un mod angajat, ea este dimensiunea apologetică și justificatoare a culturii, obiectivînd printr-un stil viu, pregnant, sentimente morale și motivînd acțiunea colectivă⁶.

Un cadru teoretic incitant pentru analiza limbii și a discursului îl oferă considerațiile lui Ralph Grillo cu privire la limbă considerată ca obiect al acțiunilor politice, cele ale lui Austin și Kenneth Burke privitoare la limbă ca sursă a puterii politice, ori analiza practicii

discursive întreprinsă de Raph Grillo⁷. Tratarea textelor istorice ca discurs, luarea în considerare – împreună cu David Parkin – a faptului că orice discurs are, în afară de funcțiile cognitivă și comunicativă, și o funcție politică și, respectiv, o dimensiune ideologică sînt ipoteze de lucru ce pot modifica sensibil lectura întreprinsă pînă astăzi de către specialiștii formați sub semnul lui Clio. În același sens, se dovedește fertilă distincția lui David Kress între discurs – ca mod de vorbire – și text oral sau scris, acesta din urmă fiind văzut ca sistem al categoriilor⁸.

3. Mari absențe: politologia și filosofia

Politologia oferă, și ea, sugestii fertile istoricului. Teoriile lui Samuel P. Huntington, dezvoltate în volumul *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale* (1997)⁹, aduc sugestii interpretative ce se cuvin luate în seamă, în pofida criticilor ce li se pot aduce¹⁰. Imaginea pe care politologul american o creionează cu privire la perioada post-totalitară, cea inaugurată cu revoluțiile din 1989, evocă, sub multe aspecte, realitățile anterioare erei ideologice, și pare să le continue pe acelea. Autorul o spune la un moment dat în mod expres: "... Apariția unei idei internaționale multistratificate [după 1989 – n. O.P.] seamănă mult mai bine cu cea din timpurile medievale". Acum revin și simbolurile culturale în prim-plan, semn că identitățile culturale sînt cele care grupează, din nou, colectivitățile umane. "În lumea posteroară Războiul Rece, steagurile contează, asemeni altor simboluri ale identității culturale, printre care cruci, semilune, chiar și obiecte de acoperit capul, deoarece *cultura contează, iar identitatea culturală reprezintă ceea ce este cel mai mult încărcat de semnificații pentru majoritatea oamenilor* [subl. O.P.]"¹¹.

"... Identitatea culturală și cultura care, la nivelul cel mai răspîndit, sînt identități ale civilizației, modelează tendințele de coeziune, dezintegrare și conflict..."¹². Huntington se referă la aceeași lume de după Războiul Rece, dar la fel se petreceau lucrurile și în evul mediu. "Pentru cei care caută identitate și reinventează etnicitate dușmanii sînt esențiali și, potențial, cele mai periculoase dușmăni apar în jurul liniilor de falie dintre marile civilizații ale lumii"¹³.

Ca o urmare directă a acestei stări de fapt, codul de lectură huntingtonian poate fi util și în descifrarea realităților istorice medievale. La înțelegerea mai vechilor realități s-ar putea astfel porni de la un

principiu formulat tot de gânditorul american: "... Politica locală este politica etnicității, iar politica globală este politica civilizațiilor"¹⁴.

Dincolo însă de orice alte considerații, din cele de mai sus se detașează net posibilitatea de a descoperi și în trecut arealul de referință al teoriei politice huntingtoniene.

Un fapt și mai mirabil este absența oricărui interes al istoricilor români față de unul dintre experimentele sociale cele mai interesante pe care ne e dat să le trăim. E vorba despre tentativa lui George Soros de a pune în practică ideile lui Karl Popper despre societatea deschisă. Deși George Soros a vizitat de mai multe ori în decursul ultimilor nouă ani România, deși el a investit sume semnificative în proiectul său și pentru țara noastră, deși atât cartea fundamentală a lui Popper, *Societatea deschisă și inamicii ei*¹⁵, cât și două dintre volumele lui Soros însuși au fost traduse și publicate în limba română, nimeni nu a inițiat o dezbatere serioasă cu privire la consecințele istoriografice ale acestui program teoretic și ale aplicării sale.

4. Cu privire la de-tensionarea afectivă a prezentului prin regîndirea discursului istoriografic

E un lucru notoriu că în România istoria a jucat și continuă să joace un rol major nu doar în structurarea conștiinței identitare, ci și a discursului identitar. E la fel de bine cunoscut faptul că ea a fost și continuă încă să fie un ingredient esențial al legitimării politice. Toate acestea sînt un dat și ca atare trebuie ținut seama de ele. Ceea ce se poate face în plus este organizarea unui anume manageriat al istoriei, în spiritul detensionării trăirii afective a istoriei. La ce bun acest efort ? Pentru a ne scuti pe viitor de tensiunile unei conviețuiri sub semnul suspiciunii și revanșei la nivelul raporturilor dintre majoritate și minorități, pentru ca timpul ce vine să nu ne oblige să trăim pariind încrezător-iresponsabil pe lideri charismatici în spatele retoricii cărora se ascunde lipsa de soluții pragmatice ori oportunismul politic.

În eventualitatea unei asemenea căi au fost deja elaborate strategii intelectuale viabile și există deja proceduri omologate. Nu e de mirare că în societăți unde paradigma națională e concepută mai puțin etnocentric, mai curînd într-o abordare liberal-democrată și contractuală, istoria și-a îndreptat atenția către alte arealuri problematice, mai puțin dominate de paradigma gloriilor trecute și mai atentă la vicisitudinile și succesele vieții

de zi cu zi. Una dintre căi a fost așadar aceea a redefinirii evenimentului istoric în sensul depolitizării sale. Aceasta s-a înfăptuit fie pe calea recursului la o istorie ce lua în discuție durata lungă, marile regiuni geografice, lumile-economii ori tenduri ample ale dezvoltării social-economice, fie prin păstrarea investigației în domeniul umanului cu o deplasare a interesului către aspectele “neepice” ale vieții (modă, obiceiuri, viață de zi cu zi, existență familială, idei și sentimente, mentalități și credințe).

Toate acestea sînt posibilități din interiorul disciplinei, direcții fertile de demontare a mecanismelor care conduc la încărcarea viziunii asupra trecutului cu un uriaș potențial afectiv-agresiv. Există însă, firește, și în afara discursului istoriografic propriu-zis modalități de a reduce șansele ca trecutul să devină detonatorul prezentului. Am în vedere demersurile grupate sub întrebarea generică “Ce-ar fi fost dacă ? ....”. Mulți dintre experții occidentali în domeniu nu se sfiesc să treacă de limitele lui, discutînd scenarii alternative ale trecutului. La antipod e de menționat literatura SF care practică măcar prin două genuri ale sale – ucronia și fantezia eroică – specularea literară a unor elemente ale trecutului într-o combinatorie inedită.

Încărcarea prezentului de întreaga tensiune emoțională a trecutului în România actuală poate fi stopată printr-o mai accentuată reflexivitate la nivelul profesiei istorice. În măsura în care istoricii români nu vor răspunde acestei exigențe ei se vor face în continuare vinovați de complicitate la nefericirea colectivă.

---

¹ Mihai Bărbulescu, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, Jeith Hitchins și Dennis Deletant, *Istoria românilor*, București, Ed. Enciclopedică, 1998.

² Al. Zub, *Discurs istoric și tranziție*, Iași, Institutul european, 1998.

³ Enikő Magyari-Vincze, *Antropologia politicii identitare naționaliste*, Cluj-Napoca, EFES, 1997, p. 111.

⁴ C. D. Elder, E. W. Cobb, *The Political Uses of Symbols*, Longman, 1983.

⁵ Enikő Magyari-Vincze, *op. cit.*, p. 95.

⁶ Clifford Geertz, “Ideology as Cultural System”, în *Interpretation of Cultures*, New York, Basic Books, 1973, p. 87-233; Enikő Magyari-Vincze, *op. cit.*, p. 96-97.

⁷ Enikő Magyari-Vincze, *op. cit.*, p. 120-121.

⁸ David Kress, “Ideological Structure in Discourse”, în T. van Dijk (ed.), *Handbook of Discourse Analysis*, vol. 4, London & New York, Academic Press, 1985, p. 26-42.

⁹ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilization and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, 1997.

¹⁰ Cu privire la criticile ideilor lui Huntington vezi Andrei Marga, *Filosofia construcției europene*, ed. a II-a, Cluj, Apostrof, 1997. O dezbateră în acest sens găzduiește și revista *Alteră* în nr.8, la care participă Molnar Gusztav, Gabriel Andreescu, Antonela Capelle-Pogăcean, Victor Neumann.

¹¹ Idem, *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, București, Ed. Antet, 1998, p. 26.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 27.

¹⁴ *Ibidem*, p. 36.

¹⁵ Karl Popper, *Societatea deschisă și inamicii ei*, București, Ed. Humanitas, 2 vol., 1992-1993.